

Lâtin Amerika'da Pazarların Açılması: Asla Gerçekleşmeyen Zenginlik/Refah Hayali*

— ◆ —

Ana I. Eiras**

Ekonomik büyüme, gelişme ve refah konularına dair literatür refahın anahtarının açık pazarlar ve sağlam kurumlar, özellikle de güçlü bir hukuk hâkimiyeti olduğunda mutabıktır.¹ Sağlam kurumlar ve güçlü bir hukuk hakimiyeti, insanların tasarruf, yatırım ve satın alma yoluyla servet biriktirmesine izin verir ve insanların çalışıp, emeklerinin ürünlerini kullanmalarını sağlar. Özel mülkiyetin korunması, ekonomik büyümenin geliştirilmesi ve devamının sağlanması için temel bir unsurdur; zira bireyler çalışmak, tasarruf ve yatırım yapmak için, şirketler ise faaliyet-

* Heritage Foundations, Uluslararası Ticaret ve İktisat Merkezi'nde araştırmacı.

** Ana I. Eiras Heritage Foundation'da Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Merkezi'nde kıdemli politika analizcisidir. Eiras, 12 Mart 2003'te Uruguay'ın Montevideo şehrinde Artigas Institute of Foreign Service'de bir konuşma yaptı.

¹ Bu çalışmaların örnekleri, fakat bunlarla sınırlı olmamakla birlikte, şunları kapsamaktadır: Richard Roll ve John Talbott'ın, "Why Developing Countries Just Aren't" (www.worlddevelopmentnow.com/id21.htm adresinden ulaşılabilir); Robert J. Barro'nun, *Determinants of Economic Growth: A CrossCountry Empirical Study* (Cambridge, Mass: The MIT Press, 1997); Robert Cooter, "The Rule of State Law and The Rule-of-Law State: Economic Analysis of the Legal Foundations of Development," *Law and Economics of Development*, ed. Edgardo Buscaglia, William Ratliff ve Robert Cooter (London : JAI Pres Inc., 1996); Hernando de Soto, *The Other Path* (New York: Harper and Raw, 1989).

lerini başlatmak ve geliştirmek için mülkiyetlerinin kendilerinden alınmayacağı garantisine sahip olmaya ihtiyaç duyarlar.²

Lâtin Amerika, 1990'ların başında daha önce hiç görülmemiş bir hızla ülkelerin pazarlarını açmaya başladıkları bir dönemden geçti. Pazarların açılmasının Lâtin Amerika ekonomisini modernleştireceği, bürokratik çarpıklığı ortadan kaldıracığı, yabancı yatırımı çekeceği ve sonunda Lâtin Amerikalılara daha fazla iş ve daha iyi bir hayat standardı sağlayacağı söyleniyordu. 1997'den beri siyasî istikrarsızlık, mali krizler ve artan yoksullukla beraber tüm bölgeye yayılan sürekli bir gerileme refaha dair umutları yaktı ve pek çok kişinin Birleşik Devletler serbest piyasa teorisinin gerçekten Lâtin ülkelerinde işe yarar mı yoksa yoksulların zararına zenginlerin kar sağlamasını amaçlayan bir plan mı olduğunu merak etmesine yol açtı. Bugün burada bu soruya cevap vermek ve Lâtin ülkelerinin umdukları büyümeyi ve refahı sağlamak için neler yapılabileceğini araştırmak için buradayım.

Lâtin Amerika ekonomisinin çerçevesini çizmek ve bölgedeki liberalleşmenin neden ibaret olduğunun anlaşılmasına yardımcı olmak için Heritage Foundation/Wall Street Journal yıllık *Ekonomik Özgürlük İndeksi (Index of Economic Freedom)*³'ni kullanmak istiyorum. Ekonomik serbestlik, *İndeks*'te "vatandaşlar için, özgürlüklerinin korunması ve sürekliliğinin sağlanması ihtiyacı dışında, malların ve hizmetlerin üretimi, dağıtımı ve tüketimi üzerinde hükümetin baskı ve kısıtlamasının olmaması" olarak tanımlanır. *İndeks* ekonomik serbestliği on farklı faktör çerçevesinde ölçer:

1. **Ticaret Politikası:** Bu faktör, ticaretin önündeki gümrük tarifeleri ya da kotaları, ruhsat almayı ve gümrükteki yozlaşmayı kapsayan tarife dışı güçlükler şeklindeki engellere bakmaktadır.
2. **Hükümetin Mali Yükü:** Bu faktör, en yüksek gelir ve vergi oranına, bununla birlikte GSYİH içindeki payı bakımından devlet harcamalarına bakmaktadır.
3. **Devlet Müdahalesi:** Bu faktör, GSYİH içindeki payı bakımından devlet harcamalarını, sanayide ve iş dünyasında devlet mülkiyetini, devlete ait yatırımlardan devletin elde ettiği gelir payını ve devletin mülk sahipliğini ölçer.
4. **Parasal Politika:** Bu faktör, son on yıl içindeki ortalama enflasyon oranını kapsar.

² Lee Hoskins ve Ana I. Eiras, "Property Rights: The Key to Economic Growth", in Gerald P. O'Driscoll, Kim R. Holmes ve Mary Anastasia O'Grady, *2002 Index of Economic Freedom* (Washington, D. C. : The Heritage Foundation ve Dow Jones & Company, Inc., 2002).

³ İngilizce ve İspanyolca olarak www.heritage.org/index adresinden ulaşılabilir.

5. **Bankacılık ve Finans:** Bu faktör, bankacılık ve finans faaliyetlerini etkileyen düzenleme miktarına bakar.
6. **Sermaye Akışı ve Yabancı Yatırım:** Bu faktör, yabancı yatırımın yerli yatırımla aynı düzenlemelere tâbi olma derecesine ve sermaye akışı üzerindeki kısıtlamalara bakar.
7. **Ücretler ve Fiyatlar:** Bu faktör, fiyatların serbestçe belirlenme özgürlüğünü, minimum ücretin ve hükümet desteğinin/sübvansiyonunun olup olmadığını değerlendirmektedir.
8. **Düzenlemeler:** Bu faktör, iş kurmak ya da ruhsat almak için gerekli unsurlar/adımlar, işçi ve çevresel düzenlemeler ve bürokrasi-deki yozlaşma gibi işletmeleri etkileyen düzenlemelere bakmaktadır.
9. **Mülkiyet Hakları:** Bu faktör, yargının hukuku uygulamadaki gücünü ve bağımsızlığını ve ülkede kamulaştırmanın var olup olmadığını değerlendirmektedir.
10. **Kara Borsa:** Bu faktör, enformal/kayıt dışı sektörün boyutuna bakmaktadır.

Her bir faktör için, bir ülke 1 ile 5 arasında -1 en serbest, 5 en baskı altında olan bir puan alır. Bir ülkenin toplam puanını bulmak için bu puanların ortalaması alınır. Sonunda ülke ekonomik serbestliğe göre dünya sıralamasında bir yere oturtulur.

İndeks'teki en önemli bulgu, ekonomik serbestlik ile kişi başına düşen millî gelir arasındaki güçlü, pozitif bir korelasyonun varlığıdır (Grafik 1). Aslında yıllık kişi başına düşen millî geliri 16,000 dolar ve üzeri olan dünyadaki tüm ülkeler, *İndeks*'teki yalnızca birkaç faktör değil *tüm* faktörler bakımından ekonomik olarak serbest ya da büyük oranda serbesttir. Los Angeles California Üniversitesi'nden Richard Roll ve John Talbott tarafından politik ve ekonomik serbestlik göstergeleri ile kişi başına düşen millî gelir arasındaki ilişki konusu üzerine gerçekleştirilen son araştırma, çalışmanın bu değişkenlerinin ülkeler arasında kişi başına düşen millî gelirde yaklaşık %80'lik bir değişimi açıkladığını göstermektedir.⁴ Çalışmada yer alan tüm değişkenlerden, *İndeks*'teki mülkiyet hakları, düzenleme ve kara borsa faktörlerinin bu değişimi açıklamada en büyük öneme/anlama sahip oldukları bulunmuştur. Diğer bir deyişle, bu çalışma bireylerin ve işletmelerin daha az maliyetli olan ve çabalarının sonucunda ortaya koydukları ürünlerin en iyi korunduğu yerlerde yatırım yaptıklarını, para biriktirdiklerini ve çalıştıklarını ortaya koyar.

⁴ Roll and Tabott, "Why Many Developing Countries Just Aren't".

Lâtin Amerikada Reform

1990'ların başı Lâtin Amerika için umut yıllarıydı. Dünya, demokrasinin güçlenmesini, pazarların açılmasını, özgürlüğün gelişmesini ve bölgeye yatırım akışını yaşadı. Kalkınmış ülkeler Arjantin'deki, Peru'daki, Şili'deki, Boliviya'daki ve Kolombiya'daki reform çabalarını alkışladı/onayladı ve Uruguay'da, Meksika'da ve Brezilya'da da bu doğrultuda reformlar yapıldığını gördü. Ekonomik ve siyasî sebeplerden dolayı ülkelerini terk etmiş olan insanlar ülkelerinde refah/zenginlik ortamının sağlanacağı vaadi üzerine, hemşehrileriyle birlikte, yurtlarına döndü.

Bahsettiğim ülkelerdeki reform sürecinin tasvirini yapmak için *İndeks*'i esas alarak, ekonomik serbestliğin özelleştirme, kontrol altına alınmış enflasyon, bankacılık sektörünün ve yabancı yatırımın serbestleştirilmesi ve fiyat serbestliği olarak kendini gösterdiği sonucuna varırız. Fakat Şili dışında hiçbir Lâtin ülkesi ne mülkiyet haklarını korumak için adalet sistemini güçlendirdi ne de özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin kurulması ve işletilmesi üzerindeki düzenlemeleri kolaylaştırdı. Bunun dışında, kayıt dışı ekonomik faaliyetler de artış gösterdi. Tüm bunlar, bahsettiğimiz araştırmanın gösterdiği gibi, uzun dönem ekonomik büyüme ve refah için anahtar unsurlardır.

Netice itibariyle, asıl sorumuza –niçin liberalizm Lâtin Amerika'ya refah/zenginlik getirmedi- dönersek, bunun cevabı şudur: Liberalizm refah/zenginlik getirmedi, çünkü liberalizm hiç var olmadı. Pazarların kısmen açılmasını “serbest piyasa” olarak adlandırmak, ilk plânda serbest piyasanın ne olduğunu anlamamaktır. Pazarların kısmen açılmasının –“kısmen olma” sadece servet biriktirme üzerine yoğunlaşır, küçük işletmeleri yok eder ve çoğunlukla yoksulların zararına toplumun belli bölümünün kâr elde etmesini sağlar- gelişmiş ülkelerin sahip olduğu refah düzeyini sağlayacağı beklemek, bilet almadan piyangoyu kazanmayı ummaya benzer.

Alışılmamış/kendine mahsus bir reform sürecinin yaşandığı Uruguay'dan bahsetmeme izin verin. Uruguay'da gerçekleştirilen reform gelişme sağlamasına rağmen yavaştı ve reform çabaları devam ettirildi. Uruguay sağlam bir yargıya sahiptir. Bu sebeple, bu bakış açısından değerlendirildiğinde, Uruguay reformu ilerletmek ve refahı sağlamak için büyük bir fırsata sahiptir, çünkü bu reformun sürdürülebilir olmasını sağlayacak kuruma –yargı- sahip gibi görünmektedir. Uruguay'ın tek ihtiyacı pazarları tamamen açacak politik iradedir.

Tekrar *İndeks*'teki bilgiler çerçevesinde reformla ilgili Lâtin deneyimine baktığımızda, bölgemize ilişkin bir takım bilgileri sunmama izin verin:

Piyasa

- Şili dışında, Lâtin Amerika'daki reform sürecine ilkeli bir bağlılık yoktur. Lâtin Amerika ülkeleri, bir krize tepki olarak ya da sonucunda kendilerine Amerika pazarına girme imkânı sağlayabilecek Amerika ile iyi ilişkiler kurma beklentisiyle reform yaparlar. Bunun dışında bazen de reform, Dünya Bankası ya da Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası kuruluşlar tarafından kredi karşılığında dayatılır. Reform dayatıldığı zaman onu sürdürmek zordur.

- Lâtin Amerika ülkeleri; vergilendirmenin ağır yükünü, küçük ve orta işletmeler üzerindeki yozlaşma ve bürokrasiyi iyileştirmeden dinamik bir ekonomik ortamın oluşmasını sağlayamayacaktır. Sonuç olarak, işsizlik, durgunluk ve siyasî istikrarsızlık problemleri sürekli var olmaya devam edecektir.

- Buradan çıkarılacak en önemli sonuç, güçlü bir hukuk hâkimiyeti olmadan ekonomik reformun sürdürülemeyeceğidir.

Lâtin Amerika ülkeleri ekonomik açıdan yoğun/başarılı ve durgun dönemler yaşamayı bekleyebilirler; ancak doğru politikalarla yılların reform çabalarını yok ederek her 10 yılda derin krizlerin içine girmeyeceklerdir. Neticede gelişmeyi istemek veya sonsuza kadar yoksulluk ve istikrarsızlık içinde yaşamak kendi tercihleridir.

Çeviren: A. Zeynep Kopuzlu